

Ks. Mirosław S. WRÓBEL
(Lublin, KUL)

ZAGADNIENIE STAROŚCI W LITERATURZE MIĘDZYTESTAMENTALNEJ

Problematyka znaczenia i funkcji osób starszych w pismach literatury międzytestamentalnej w sposób szczególny podejmowana jest w utworach wchodzących w skład apokaliptyki żydowskiej oraz w tekstach wspólnoty qumrańskiej¹. W niniejszym artykule pragniemy wydobyć i poddać analizie niektóre teksty literatury międzytestamentalnej, mówiące o osobach starszych i starości w odniesieniu do szerszego kontekstu pism biblijnych, które mogły stanowić punkt odniesienia dla wielu tekstów pozabiblijnych².

Teksty literatury międzytestamentalnej podkreślają wielki autorytet osób starszych jako nauczycieli mądrości i wychowawców młodego pokolenia. Motyw ten był zapewne zaczerpnięty z tekstów biblijnych, gdzie w najmłodszych pismach kanonicznych osoby starsze są ukazane jako mędrcy i nauczyciele o najwyższych cnotach moralnych. Starość jest w nich przedstawiona jako rzeczywistość, która cieszy się najwyższym autorytetem ze względu na Boże błogosławieństwo. W *Księdze Mądrości* napisanej na przełomie II i I wieku prz. Chr. mowa jest, że miarą starości nie jest liczba przeżytych lat, lecz życie mądre i nieskalane: „Starość jest czcigodna nie przez długowieczność i liczbą lat się jej nie mierzy: sędziwością u ludzi jest mądrość, a miarą starości – życie nieskalane” (Mdr 4, 8-9). W *II Księdze Machabejskiej* napisanej w Jerozolimie pomiędzy 130 a 125 rokiem prz. Chr. zostaje przedstawiona postać sędziwego Eleazara, uczonego w Piśmie, który za czasów prześladowań Antiocha IV Epifanesa poniósł męczeńską śmierć w obronie wiary. Tekst opisuje postawę Eleazara jako piękny wzór mądrości i odważnego przeciwstawiania się nawet największym trudnościom dla ludzi młodych oraz dla wszystkich broniących swej religijnej

¹ Por. m.in. J.H. Charlesworth, *The Old Testament Pseudepigrapha*, t. 1-2, New York 1983; R. Rubinkiewicz, *Wprowadzenie do apokryfów Starego Testamentu*, Lublin 1987; J.J. Collins, *Apocalypticism in the Dead Sea Scrolls*, London 1997; *Apokryfy Starego Testamentu*, red. R. Rubinkiewicz, Warszawa 1999; F. Mébarki – E. Puech, *Les manuscrits de la Mer Morte*, Paris 2002; *Apokryfy Nowego Testamentu*, red. M. Starowieyski, t. 1, cz. 1-2: *Ewangelie apokryficzne*, Kraków 2003-2006; t. 3: *Listy i apokalipsy chrześcijańskie*, Kraków 2001; *Apokalyptik und Qumran*, ed. J. Frey – M. Becker, Paderborn 2007.

² Por. C. Martone, *La vecchiaia nel giudaismo intertestamentario*, w: *Senectus. La vecchiaia nell'antichità ebraica e cristiana*, ed. U. Mattioli, t. 3: *Ebraismo e cristianesimo*, Bologna 2007, 79-97.

tożsamości: „On jednak powziął szlachetne postanowienie, godne jego wieku, powagi jego starości, okrytych zasługą siwych włosów i postępowania doskonałego od dzieciństwa, przede wszystkim zaś świętego i od Boga pochodzącego prawodawstwa. Dał im jasną odpowiedź mówiąc, aby go zaraz posłali do Hadesu. «Udawanie bowiem nie przystoi naszemu wiekowi. Wielu młodych byłoby przekonanych, że Eleazar, który już ma dziewięćdziesiąt lat, przyjął pogańskie obyczaje. Oni to przez moje udawanie, i to dla ocalenia małej resztki życia, przeze mnie byliby wprowadzeni w błąd, ja zaś hańbą i wstydem okryłbym swoją starość. Dlatego jeżeli mężnie teraz zakończę życie, okażę się godny swojej starości, młodym zaś pozostawię piękny przykład ochotnej i wspaniałomyślnej śmierci za godne czci i święte Prawa». To powiedziawszy, natychmiast wszedł na miejsce kaźni” (2Mch 6, 23-28). W *Księdze Syracha*, napisanej w II wieku prz. Chr. również znajdujemy tekst mówiący o roli osób sędziwych jako mędrców i wychowawców dla młodego pokolenia: „Nie odsuwaj od siebie opowiadania starców, albowiem i oni nauczyli się go od swoich ojców; od nich i ty nauczysz się rozumu, by w czasie potrzeby dać odpowiedź” (Syr 8, 9).

Teksty literatury międzytestamentalnej powstają w podobnym kontekście kulturowym, czerpiąc często swoje inspiracje z pism uznanych później za kanoniczne. W *Testamencie Dwunastu Patriarchów*, datowanym na II wiek prz. Chr., możemy znaleźć fragmenty opisujące autorytet osób starszych w przekazywaniu wartości moralno-religijnych młodszemu pokoleniom³. Patriarchowie przed swoją śmiercią przekazują swym dzieciom najważniejsze pouczenia i wskazania, które są zachętą do porzucenia drogi zła i zwrócenia się ku Bogu i Jego Prawu. Mądrość i autorytet osób starszych przejawia się w pozostawianiu przestrzeni wolności wyboru drogi życiowej dla młodego pokolenia. Tak na przykład w *Testamencie Lewiego* czytamy:

„Oto, dzieci moje, usłyszeliście wszystko. Wybierajcie zatem światłość albo ciemność. Prawo Pana albo uczynki Beliara. I odpowiedzieliśmy ojcu: Będziemy postępować przed Panem według Jego Prawa... W ten sposób zakończył Lewi pouczenia dla swoich synów. Umarł i dołączony został do ojców jego przeżywszy sto trzydzieści siedem lat”⁴.

Neftali u kresu swego życia w wieku 130 lat przekazuje swym dzieciom orędzie mądrości, w którym wzywa do przestrzegania Bożych przykazań i pogłębiania relacji miłości wobec Boga:

„Bądźcie przeto mądrzy i roztropni przed Bogiem znając porządek Jego przykazań oraz prawidła każdego czynu, aby Pan was umiłował. Pozostawiwszy

³ Por. J. Becker, *Untersuchungen zur Entstehungsgeschichte der Testamente der Zwölf Patriarchen*, Leiden 1970; *Studies on the Testaments of the Twelve Patriarchs*, ed. M. de Jonge, Leiden 1975; S. Mędała, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, Kraków 1994, 210-215.

⁴ *Testamentum XII patriarcharum. Testamentum Levi 19*, tłum. A. Paciorek, w: *Apokryfy Starego Testamentu*, red. R. Rubinkiewicz, Warszawa 1999, 55.

wiele takich zleceń, nakazał, aby przenieśli jego kości do Hebronu i pogrzebali obok jego ojców. A synowie jego wykonali wszystko, co polecił im Neftali, ich ojciec”⁵.

Szacunek wobec sędziwego ojca wyraża się w skrupulatnym wypełnieniu wszystkich jego zaleceń.

Autorytet osób starszych widoczny jest też w pismach opisujących życie wspólnoty z Qumran, co potwierdzają także źródła pochodzące spoza wspólnoty. Tak na przykład w dziełach Filona z Aleksandrii i Józefa Flawiusza można znaleźć wzmianki o wielkim szacunku dla starszych we wspólnocie eseneńczyków⁶. Józef Flawiusz w *Wojnie Żydowskiej* zauważa, że wielu eseneńczyków osiąga wiek ponad 100 lat, co może być wynikiem prostego i regularnego trybu życia⁷. W komentarzu qumrańskim do Księgi Psalmów (*Peszer do Księgi Psalmów*) można znaleźć wzmiankę, co do osiągnięcia starszego wieku przez Mistrza Sprawiedliwości, który cieszył się we wspólnocie największym prorockim autorytetem:

„Jego drogę wyprostował Bóg dla jego prawdy. Byłem młody i chociaż już zestarzałem się, nie widziałem sprawiedliwego, który byłby opuszczony, ani jego potomstwa proszącego o chleb. Każdego dnia lituje się i pożyczka, a jego potomstwo jest błogosławione. Wyjaśnienie to odnosi się do Mistrza Sprawiedliwości”⁸.

W piśmie wspólnoty pt. *Reguła Zrzeszenia* są m.in. podane zasady dotyczące posiedzeń wspólnoty. Widać w nich wyraźnie, że starsi zajmują miejsca zaraz za kapłanami, służąc swoją radą i doświadczeniem:

„To jest reguła posiedzeń społeczności. Każdy według swej rangi, kapłani winni zasiadać jako pierwsi, starsi jako drudzy, następnie reszta całego zrzeszenia. Zasiadają każdy według swej rangi. I tak będą pytani o sąd, o wszelką radę i sprawę, którą będzie miała społeczność, oddając każdy swą wiedzę do dyspozycji rady zrzeszenia”⁹.

Autorytet starszych zostaje także podkreślony w tekście *Zwoju Świątynnego*, gdzie starsi zgromadzenia są wyraźnie wzmiankowani przed innymi członkami wspólnoty:

⁵ *Testamentum XII patriarcharum. Testamentum Neftali* 8-9, tłum. A. Paciorek, w: *Apokryfy Starego Testamentu*, s. 70.

⁶ Por. Philo Judaeus, *Quod omnis probus liber sit* 81 i 87; Josephus Flavius, *De bello Judaico* II 147, 151.

⁷ Por. Josephus Flavius, *De bello Judaico* II 151.

⁸ *Qumran. Pesher Psalmorum* 4Q171, III 17, tłum. P. Muchowski, *Rękopisy znad Morza Martwego*, Kraków 2000, 118-119.

⁹ *Qumran. Regula Congregationis* 1QS VI 8-10, tłum. Muchowski, *Rękopisy znad Morza Martwego*, s. 30.

„Każdego roku, podczas święta namiotów, będą wznosić namioty dla starszych zgromadzenia, dla książąt, dla naczelników rodów, dla synów Izraela, dowódców tysięcy i dowódców setek”¹⁰.

Tekst *Reguła Wojny* podkreśla, że niektóre urzędy i obowiązki można było pełnić dopiero osiągając odpowiednią granicę wieku (40 lub 50 lat):

„Przywódcy ich wart, z osobami przypisanymi do nich, będą pełnić obowiązki podczas ich okresów świątecznych, nowiów księżycowych i szabatów, oraz wszystkich dni roku, począwszy od będących w wieku pięćdziesięciu lat wzwyż [...]. Ludzie zgrupowania winni być w wieku od czterdziestu do pięćdziesięciu lat. Kierujący obozami winni być od pięćdziesięciu do sześćdziesięciu lat. Inspektorzy także winni być w wieku od czterdziestu do pięćdziesięciu lat”¹¹.

Wielki szacunek wobec starszych we wspólnocie qumrańskiej może mieć swoje zakorzenienie w tekstach biblijnych, gdzie „starsi Izraela” jawią się jako sędziowie rozstrzygający ważne sprawy w społeczności (Wj 18; Lb 11; Pwt 1). W *Zwoju Świątynnym* występuje wskazanie, aby starsi rozstrzygali sprawę syna, który nie wykazuje szacunku wobec swoich rodziców:

„Jeśli ktoś ma krnąbrnego i buntowniczego syna, który nie słucha głosu swego ojca ani głosu swojej matki, i który nie słucha, gdy go napominają, to jego ojciec i jego matka winni pochwyć go i wyprowadzić go do starszych jego miasta, do bramy miasta, i powiedzieć do starszych miasta: Ten syn nasz jest krnąbrny i buntowniczy, i nie słucha naszego głosu”¹².

W innym miejscu *Zwoju Świątynnego* starsi mają jako sędziowie rozstrzygać sprawę dziewictwa kobiety porzuconej przez swojego męża:

„Jeśli ktoś weźmie sobie żonę, posiadzie ją, i znienawidzi ją, obrzuci ją obelgami i zniesławi ją mówiąc: Wziąłem sobie tę kobietę i gdy zbliżyłem się do niej stwierdziłem, że nie jest dziewicą, ojciec dziewczyny albo jej matka winni przynieść dowód dziewictwa dziewczyny do starszych, do bramy... Winni rozłożyć suknię przed starszymi owego miasta. Starsi owego miasta winni wziąć tego człowieka upomnieć go i ukarać”¹³.

W jeszcze innym fragmencie *Zwoju Świątynnego* starsi są wymienieni obok kapłanów jako rozstrzygający spory i interweniujący przy oznakach trądu:

¹⁰ *Qumran. Volumen Templi* 11QT XLII 13-14, tłum. Muchowski, *Rękopisy znad Morza Martwego*, s. 465-466.

¹¹ *Qumran. Regula Belli* 1QM II 4 i 1QM VII 1-2, tłum. Muchowski, *Rękopisy znad Morza Martwego*, s. 45 i 49.

¹² *Qumran. Volumen Templi* 11QT LXIV 2-5, tłum. Muchowski, *Rękopisy znad Morza Martwego*, s. 479.

¹³ Tamże 11QT LXV 2-5, tłum. Muchowski, *Rękopisy znad Morza Martwego*, s. 480.

„I kapłani, synowie Lewiego, przystąpią, gdyż wybrałem ich, aby pełnili służbę przede mną i błogosławili w moim imieniu, by zgodnie z ich decyzją postępowano z każdym sporem i każdą oznaką trądu. I wszyscy starsi owego miasta, które jest najbliższej zabitego winni obmyć swe ręce... Następnie winni zacząć mówić... Przebacz twemu ludowi, Izraelowi, który odkupiłeś, o Panie i nie pozwól by niewinna krew była wewnątrz Twego ludu, Izraela”¹⁴.

W cytowanym już qumrańskim komentarzu do Psalmów starsi obok kapłanów i sędziów mają rozstrzygać kwestię fałszywego proroka:

„Natomiast prorok, który powstaje, aby wzywać cię do odstępstwa, aby odwieść Cię od Boga – umrze. A jeśli powstanie plemię, z którego pochodzi i powie: Niech nie umiera, gdyż jest sprawiedliwym i wiarygodnym prorokiem, przyjdiesz z tym plemieniem, z twymi starszymi i z dwiema sędziami do miejsca, które Twój Bóg wybierze w jednym z twych plemion – przed namaszczonego kapłana”¹⁵.

W tekstach literatury międzytestamentalnej można znaleźć także negatywne wzmianki na temat starości. W *Księdze Jubileuszów*, zwanej także *Apokalipsą Mojżesza*, która powstała w Palestynie w II wieku prz. Chr. starość jawi się jako boska kara za grzechy popełniane przez ludzkość¹⁶. W latach starości następuje osłabienie fizyczne i intelektualne:

„Od tej pory wszystkie pokolenia aż do dnia wielkiego sądu będą starzeć się szybko... a wiedza będzie je opuszczać z powodu ich starości. W owych dniach jeżeli ktoś przeżyje półtora jubileuszu, będą o nim mówić: «Przedłużył sobie życie, ale większość jego dni to cierpienie, smutek i troska...». Nieczystość, rozwiązłość, skażenie i obrzydliwość – takie będą ich uczynki. Będą wtedy mówili: «Starożytni żyli tysiąc lat i ich dni były dobre. Miarą naszego życia jest lat siedemdziesiąt, a osiemdziesiąt dla tego, kto jest silny»”¹⁷.

Dokument Damasceński postrzega starość jako karę Bożą z powodu przewinień ludzi. W starszym wieku następuje zmniejszenie się siły intelektualnej:

„To jest reguła dla sędziów zgromadzenia. Winno być dziesięciu ludzi wybranych ze zgromadzenia na określony czas, czterech z pokolenia Lewiego i Aarona, i z Izraela sześciu. Winni być obeznani z Księgą Medytacji i z zasadami przymierza, w wieku od dwudziestu pięciu lat do sześćdziesięciu lat. Nikt w wieku sześćdziesięciu lat i powyżej nie powinien więcej stawać, by sądzić zgromadzenie. Bowiem przez sprzeniewierzenie człowieka zostały

¹⁴ Tamże 11QT LXIII 3-7, tłum. Muchowski, *Rękopisy znad Morza Martwego*, s. 478-479.

¹⁵ *Qumran. Peshet Psalms* 4Q375 I 5-9, tłum. Muchowski, *Rękopisy znad Morza Martwego*, s. 282.

¹⁶ Por. opis tego apokryfu w: Rubinkiewicz, *Wprowadzenie do apokryfów Starego Testamentu*, s. 89-92; tenże, *Apokryfy Starego Testamentu*, s. 259-261; Mędała, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, s. 239-244.

¹⁷ *Liber Jubilaorum* 23, 11, tłum. A. Kondracki, w: *Apokryfy Starego Testamentu*, s. 302.

skrócone jego dni, i Bóg rozpalony gniewem na mieszkańców ziemi, powiedział aby odeszła ich wiedza, zanim upłyną ich dni”¹⁸.

Qumrańska Reguła Zgromadzenia wyraźnie wzmiankuje, że osoby starsze nie mają prawa przystępowania do wspólnoty:

„Nikt, kogo ciało zostało skażone, mający sparaliżowane nogi lub ręce, kulawy, niewidomy, głuchy, niemy, ani nikt, kogo ciało zostało skażone jakąkolwiek ułomnością widoczną oczyma, ani też chwiejący się starzec, nie mogący wytrwać w zgromadzeniu – ci nie mogą przystąpić [do zgromadzenia]”¹⁹.

Podsumowując powyższe uwagi możemy stwierdzić, że w tekstach apokaliptyki żydowskiej i w pismach qumrańskich zostaje podkreślony wielki autorytet osób starszych. Cieszą się oni głębokim szacunkiem ze względu na swą mądrość i doświadczenie życiowe. Ich życie jest mocno osadzone na fundamencie Bożych przykazań i często są oni wyrazicielami Bożej mądrości. Spełniają oni funkcję nauczycieli, wychowawców i sędziów. Ich nauki, wskazówki wychowawcze i rozstrzygnięcia sądowe są z wielkim respektem przyjmowane przez młodych. Ich przekaz mądrości nie polega na rygorystycznym narzuceniu zasad i norm moralnych, lecz na wyrobieniu w młodych poczucia odpowiedzialności za życiowe wybory. Nie wahają się oni nawet poświęcić swego życia za cenę obrony najwyższych wartości. Zajmują oni ważne miejsce w życiu wspólnoty spełniając stosowne funkcje i przekazując swe doświadczenie. Nieliczne wzmianki o negatywnej stronie starości, w której człowiek przeżywa osłabienie fizyczne i duchowe spowodowane grzechem, może być oparte na biblijnej koncepcji grzechu, którego konsekwencje wpływają na skrócenie życia i znaczne osłabienie w ostatniej jego fazie. W tym kontekście rację ma autor *Księgi Mądrości*, który stwierdza, że „starość jest czcigodna nie przez długowieczność i liczbą lat się jej nie mierzy: sędziwością u ludzi jest mądrość, a miarą starości – życie nieskalane” (Mdr 4, 8-9).

THE PROBLEM OF THE OLD AGE IN THE INTERTESTAMENTAL LITERATURE

(Summary)

In the present article the author describes the problem of an old age in the Jewish apocalyptic literature and in the Qumran texts. Old persons are presented in these texts like sages and teachers. The education given by them for children and grandchildren is based on moral and religious values. They call to observe God's commandments and to avoid all acts which are against God and other persons. The respect and authority of the old persons

¹⁸ *Documentum Damascenum* CD X 4-10, tłum. Muchowski, *Rękopisy znad Morza Martwego*, s. 207.

¹⁹ *Qumran. Reguła Congregationis* IQSa II 5, tłum. Muchowski, *Rękopisy znad Morza Martwego*, s. 40.

described in the texts of intertestamental literature can take in consideration the biblical sources. In the Old Testament the elders of Israel are described as judges who decide about all important aspects of the life in Jewish community.

